

אזמרה לשמך

פסקי הלכות ותשובות מפי מורנו הגאון רבי עמרם פריד שליט"א

בענין קידוש בשבת - חלק ב

מי שאין לו יין לקידוש היום אם מוטב שיקדש על חמר מדינה או על פת

שאלה: מי שאין לו יין לקדש עליו בשבת בבוקר האם עדיף לקדש על חמר מדינה או על חלה.

תשובה: אף שכתב השולחן ערוך שבקידוש היום עדיף לקדש על שכר שהוא חמר מדינה¹, בזמנינו שיש ספק גדול אם קיים חמר מדינה, עדיף שיקדש על חלה שבזה יוצא בוודאי².

אינו יכול לשתות יין מי מקדש

שאלה: אדם שמתעמי רפואה אסור לו לשתות יין, האם יקדש על היין וייתן לאחר לשתות או שיקדש על הפת.

תשובה: יש לחלק בין אופן שבו אינו יכול לטעום כלל מהיין, שבאופן זה עדיף לצאת ידי חובה מאחר המקדש על היין, ואם אין לו ממי לצאת יקדש על הפת, ולא יסמוך על שתיית אחרים³.

בירה שהחשיבוה בעבר כחמר מדינה כיום כמעט ואין דרך להגישה ולשתותה, ובוודאי שאי אפשר להגדירה כמשקה חשוב שרוב אנשי העיר קובעים עליו, או עיקר שתייתם ממנו, ועיין להלן בהלכות הבדלה שהארכנו לגבי הגדרת חמר מדינה בזמנינו, וכיון שהכל בספק מוטב שיקדש על פת שבזה יוצא אף שחסר בזה את ההיכר בקידוש היום.

3. בגמרא בפסחים (קו ע"ב) הביאה הגמרא מימרא דרב ברונא בשם רב "הנוטל ידיו לא יקדש", והקשה רב יצחק בר שמואל שהרי פעמים רבות היינו אצל רב וכאשר היה חביב עליו הפת קידש על הפת וכאשר היה חביב עליו היין קידש על היין, ובתוספות שם (ד"ה מקדש) הביאו ב' ביאורים בדברי הגמרא הללו, שיטת ר"ת שבכל אופן היה מקדש על היין שאי אפשר לקדש על הפת, וכאשר היה חביב לו הפת היה נוטל ידיו קודם הקידוש ופעמים שהיה חביב לו היין והיה מקדש על היין שלא במקום סעודה, ואילו שיטת רשב"ם שכאשר היה חביב לו הפת היה מקדש על הפת וכאשר חביב לו היין היה מקדש על היין,

1. בשולחן ערוך (סימן רעב ס"ט) הביא מחלוקת ראשונים לגבי קידוש על חמר מדינה, והכריע הלכה שעדיף בקידוש הלילה לקדש על הפת, כי על חמר מדינה יש הרבה ראשונים שסוברים שלא יצא, ואולם לגבי קידוש היום כתב שעדיף לקדש על שכר מעל הפת, וביאר המשנה ברורה (סקל"א) הטעם שבקידוש היום אין נוסח מיוחד לקידוש ואם כן אם יקדש על הפת אין היכר לקידוש כלל, ועל כן מוטב שיקדש על שכר שבזה יש היכר לקידוש היום.

2. שכבר כתב המשנה ברורה (סימן רעב סק"ד) הגדרת חמר מדינה "שאיין יין מצוי בכל העיר בשנה הזו, ועיקר שתייתן הוא משכר, ושאר משקין, ואם יש שם יין אלא שהוא ביוקר מקרי מצוי", ובשולחן ערוך הרב (סימן רעב ס"ה) "שדרך רוב אנשי העיר לקבוע סעודתם על השכר או שאר משקין כמו שדרך לקבוע על היין במקום שהיין מצוי, הרי משקים אלו בעיר זו כמו יין ונקראים שם חמר מדינה", ובזמנינו קשה למצוא משקה חשוב שיקבעו עליו רוב אנשי העיר, וידוע בשם החזון איש שנקט שכיום אין חמר מדינה, ואף

לאופן שיכול לשתות יין אלא שאינו יכול לשתות שיעור הראוי לשתיה שבאופן זה יוכל לסמוך על דעות הסוברים שניתן לצרף את שתיית כל המסובים לשיעור, ולכן יוכל לקדש בעצמו.⁴

המגן אברהם שכל שאינו יכול לשתות לא יקדש להוציא אחרים.

[וכבר העירו בסתירת דבריו שבשולחן ערוך (סימן קצ ס"ד) כתב שאם המברך אינו רוצה לטעום יטעם אחד המסובין, ובביאור הלכה שם הביא את דברי רבי עקיבא איגר שכתב שהטעום יברך כיון שיש אומרים שאין ברכת המזון טעונה כוס ואם כן אין זו ברכת המצוות אלא ברכת הנהנין ואין המברך יכול להוציא אחרים, ושוב הביא שם את דברי החכם צבי שכתב שאם המברך לא יברך בעצמו על הכוס לא קיים מצוות כוס כלל, ולכן כתב הביאור הלכה שכיון שלכולי עלמא מצוה מן המובחר לברך על הכוס הרי זה בכלל ברכת המצוות שאף אם יצא מוציא, ועוד הוסיף שם שגם לדעת הרמ"א בתקיעת שופר לנשים שאם כבר בירך התוקע בעצמו לא יחזור ויברך להוציאן מאחר שאינן מחוייבות בדבר, כאן שהוא ודאי מצווה מן המובחר יכול לברך להוציא אחרים ואין זה כתקיעת שופר שלא נזכר שום רמז מצווה לנשים כלל, והרי בדברי הביאור הלכה שיכול לברך להוציא אחרים ודלא כדברי המגן אברהם הנ"ל, ובסתירה לדבריו שהכריע כדעת המגן אברהם שאם אינו יכול לשתות את היין לא יוכל לברך להוציא אחרים שישתו, ובאמת מכח קושיא זו חלק בשולחן ערוך הרב (סימן רעב קונטרס

אחרו סק"ב) על דעת המגן אברהם וכתב שגם אם אינו יכול לשתות יין יכול לקדש ולברך על היין להוציא אחרים שישתו, ואולי כיון שהוא בפני עצמו יש לו אפשרות לקדש על הפת וכל מה שמקדש על היין רק להוציאם בזה לא יוכל לברך בורא פרי הגפן עבורם, ואין זה כמו כוס של ברכת המזון שהיא בהכרח בין].

ומכל מקום כיון שבמשנה ברורה הכריע כדברי המגן אברהם, נמצא שבאופן זה שאינו יכול לשתות היין כלל הרי שלהלכה לא יוכל לקדש על היין להוציא אחרים שישתו, וכיון שאין לו אפשרות לשתות יין ודאי יש לסמוך בזה על דברי הביאור הלכה שסמך על דעת הבית יוסף לקדש באופן זה על הפת, שהרי אין זה רק עדיפות הפת מהיין, ובפרט שגם לדעת הגהות מיימוני שהביא הבית יוסף שכל שיש לו יין לא יוכל לקדש על הפת כתב הבית יוסף שאם קידש על הפת יצא, ולכן עדיף באופן זה שיקדש על הפת משיקדש על היין.

ומכאן מקור לקידוש על הפת, ובטור (סימן רעב) הביא את מחלוקת ר"ת ורשב"ם להלכה אם אפשר לקדש על הפת, ובבית יוסף שם הביא שדעת רש"י הרמב"ם ורא"ש כדעת הרשב"ם, ולכן נקט להלכה שאף על פי שמצווה מדרבנן לקדש על היין כל שהפת חביבה עליו מהיין מקדש על הפת, ואולם בסוף דבריו הביא שמהגהות מיימוני משמע שכל שיש לו יין לא יקדש על הפת, וכתב שם הבית יוסף שבהכרח גם לדבריו אם קידש על הפת יצא ידי חובתו כמבואר במעשה דרב, ורק שלכתחילה ראוי לקדש גם באופן זה על היין, וברמ"א (שם ס"ט) כתב להלכה שאם אין יין בעיר לא יקדש על הפת, וביאור המגן אברהם (סק"ח) ומשנה ברורה (סק"ב) שחשש לדעת ר"ת הסובר שאין מקדשים על הפת כלל, ואולם הביא שם בביאור הלכה את דברי הדרך החיים שנטה להקל כדעת הבית יוסף, וכתב שם הביאור הלכה שמהרמב"ם משמע שגם כאשר הפת חביבה עליו יותר מהיין אף שהיין גם הוא חביב לו גם באופן זה יוכל לקדש על הפת, אבל בטור בשם רב האי משמע שרק כאשר היין אינו מקובל ואינו נהנה ממנו כלל, וסיים שם דבריו שבאופן זה של רב האי שאינו נהנה מהיין כלל בוודאי נוכל לסמוך על דברי הבית יוסף לקדש לכתחילה על הפת.

ובדרכי משה (אות א) הביא מאור זרוע שאם אינו יוכל לשתות יין ואין עמו עוד מסובין שיכולים לשתות מהיין אינו יכול לקדש על היין אלא רק על הפת, או שיצא מאחרים שמקדשים על היין, ורק כאשר יש עמו עוד אחרים שיכולים לשתות יין יכול לקדש על היין שאם הוא לא ישתה אחרים ישתו, וברמ"א (שם) כתב שכאשר אינו יכול לשתות יין משום נדר יקדש על היין ואחרים ישתו, ועוד כתב כדבריו בדרכי משה שכאשר אינו יכול לשתות יין ואין עמו עוד אחרים שישתו יקדש על הפת או יצא מאחרים שמקדשים על היין, ורק כאשר יש עמו עוד אחרים יכול לקדש על היין אף שאינו יכול לשתות, ובמגן אברהם (סק"ט) כתב לתמוה על הרמ"א כיצד התיר לקדש על היין כאשר אינו יכול לשתות ויש עמו אחרים שיכולים לשתות שהרי זה כדיון יצא מוציא שאינו מוציא אלא את שאינו בקי ולא את הבקי, וכיון שהם יכולים לקדש ולשתות יקדשו הם, ובמשנה ברורה (סק"ג) הכריע בזה כדעת

שיעור השתייה מכוס הקידוש

שאלה: כמה הוא השיעור הנצרך לשתות בקידוש.

תשובה: כיון שקידוש הלילה לדעת הרבה ראשונים מן התורה יש להצריך לכתחילה כוס של 150 סמ"ק⁵, ואם אין ביכולתו לשתות את כל הכוס או את רובו, ישתה לכל הפחות שיעור 44 סמ"ק [שהוא רוב כוס של 86 סמ"ק]⁶, ובשעת הדחק גדול מאוד אם שתה 38 סמ"ק יצא ידי חובתו⁷.

ומדידת רביעית כפי מידת האורך היא המדידה העיקרית, כדעת הצ"ח נקטו גם הגר"א (מעשה רב סימן קה), רבי עקיבא איגר (שו"ת חדשות סימן לט), והחתם סופר (שו"ת או"ח סימן קכז וקפא), ולמעשה כבר קדם את כל אלו התשב"ץ (שו"ת ח"ג סימן לג) שעמד על הסתירה בין מידת הנפח למידת האורך וכתב שראוי להחמיר בשל תורה, אולם כבר הביא מרן הקהילות יעקב בספרו שיעורין של תורה (סימן י) שכל דברי הצ"ח הם כנגד דברי רוב הראשונים והאחרונים שהם הרמב"ן, מהרי"ו, ט"ז, ש"ך, חוט השני, מגן אברהם בשם הפרישה, ועוד אחרונים, ובביאור הלכה (סימן רעא סי"ג) הביא את דברי הצ"ח והחתם סופר וכתב שלדבריהם יש קושיא חמורה מהמבואר בגמרא ביומא (פ ע"א) ששיעור מלוא לוגמיו משני צדדים הוא יותר מרביעית, וכמבואר בתוספות והר"ן שם ולדבריהם ששיעור רביעית הוא שלש ביצים נמצא שמלוא לוגמיו הוא יותר משלש ביצים, "וזה כבר בחנתי ונסיתי בכמה אנשים בינונים המלא לוגמא שלהם משני הצדדים ועלה לכל היותר רק עד שני ביצים בינונים בקליפה שלהם", ולכך הסיק שם הביאור הלכה שלענין דאורייתא ככזית מצה בליל פסח בודאי יש להחמיר, וכן לענין קידוש של לילה שעיקרו הוא דאורייתא גם כן נכון לחוש לכתחלה לדברי הצ"ח הנ"ל, "אבל לגבי קידוש שחרית ולשאר כוס של ברכה יש לסמוך על מנהג העולם שנוהגין כמבואר במגן אברהם ופרי מגדים ושאר אחרונים".

6. בביאור הלכה (שם) אחר שהכריע להלכה לחוש לדעת הצ"ח בקידוש הלילה שעיקרו מדאורייתא הוסיף וכתב "ודע עוד דאפילו לדברי הצ"ח שהכוס צריך להחזיק כג' ביצים שלנו מכל מקום לענין שתית הכוס בודאי יש לסמוך להקל שלא ישתה אלא כמלא לוגמיו דידיה אף שלא יעלה כי אם עד קרוב לשליש הכוס וכמו שפסק בדרך החיים לכל אחד כמלא לוגמיו דידיה משערין, ואף שפקקנו לעיל בענין זה על דבריו, מכל מקום תרי חומרי

ואולם בוודאי שעדיף לכתחילה שיצא מאחרים המקדשים על היין שבוה מקיים מצווה מן המובחר שהיא בקידוש על היין דווקא.

4. שהרי גם המברך בעצמו יכול לשתות מן היין, ואף שאינו שותה כשיעור, כתב השולחן ערוך (סימן רעא סי"ד) ג' דעות בדין שתיית היין שיש אומרים שאם שתה אחד מהמסובין רביעית יצאו ידי חובת ויש אומרים שאם בין כולם יש שיעור מלוא לוגמיו יצאו ידי חובת קידוש, אף שלא שתה אחד מהם כשיעור, ודעת הגאונים שצריך שישתה המקדש בעצמו, וכתב השולחן ערוך שראוי לחוש לדבריהם, ובמשנה ברורה (סק"ג) כתב שכל זה הוא רק להזהר לכתחילה, וכן כתב בביאור הלכה שם שמשמעות השולחן ערוך נראה שהעיקר להלכה כדעה הראשונה, וכן נראה בדבריו בסימן רעג (סי"ד) שהביא בסתם שמועיל לקדש לאחרים אף על פי שאינו שותה ולא הזכיר את דעת הגאונים שצריך המקדש בעצמו לשתות, ולכן באופן זה שאינו יכול לשתות שיעור יוכל לסמוך על שתיית אחד מהמסובין שישתה שיעור מלוא לוגמיו, ועדיף משיקדש על פת.

5. שיעור רביעית הינו רביעית לוג שהוא מדה שהייתה בזמן חז"ל, ולוג שיעורו ששה ביצים כמו שכתב רש"י על התורה (שמות פט"ז ל"ו) והרמב"ם (מקואות פ"ו ה"ג), ומקור הדברים בפסיקתא שמות (פ"ל סימן כד), ולפי זה רביעית הלוג היא ביצה ומחצה, ובגמרא בפסחים (קט ע"א) כתבה הגמרא אופן נוסף למדוד שיעור רביעית שהוא ב' אצבעות על ב' אצבעות בגובה ב' אצבעות ועוד חצי אצבע וחומש אצבע דהיינו 2.7 אצבעות, וכבר עמד על כך הצ"ח בפסחים (קטז ע"ב) שלכאורה שני שיעורים הללו סותרים הם זה לזה, ואם נמדוד את הרביעית כפי מידת האצבעות נמצא שיעור שהוא שלש ביצים קרוב לפי שתיים מהשיעור המתבאר במידת הנפח שהוא ביצה וחצי, ומשום כך חידש הצ"ח שהביצים שבימינו התקטנו עד למחצית

לא עבדינו", ובספר שיעורי תורה (להגרא"ח נאה בעמח"ס קצות השולחן) כתב לתרץ את עיקר שאלת הצל"ח ויסוד דבריו הם על פי מה שכתב הרמב"ם בפירושו המשניות (עדיית פ"א מ"ב) שמדד את שיעור רביעית והוא עשרים וששה דרהם [מטבע שהיה בזמן הרמב"ם ושלט במדינות ערב עד לפני כמה עשורים] יין ועשרים ושבעה דרהם מים, ומכאן חישב ב'שיעורי תורה' לפי משקל הדרהם שבימינו שהוא 3.205 גרם ונמצא עולה שרביעית מים היא 86.535 גרם, וכתב שם להוכיח כדבריו שאין שינוי במשקל הדרהם שכן כל הפוסקים הספרדים הביאו את משקל הדרהם כפי שחישב הרמב"ם ולא הזכירו שיש שינוי במשקל הדרהם, עוד הביא שם מהכתור ופרח (פרק טו) שכתב שהדרהם של הרמב"ם משקלו 16 גרעיני חרוב המכונים קירט וכל קירט משקלו 4 גרעיני שיעור ונמצא הדרהם 64 שעורים, וכן הוא גם כיום שצורפי הזהב שוקלים דרהם כפי שיעור 16 גריעיני חרוב שהם 4 גרעיני שיעור, וכן הביא שם ראיה מכך שהחשיב הרמב"ם (הלכות עירובין פ"א ה"ב) את הרביעית לפי משקל הדינרים שגם הוא קיים עד ימינו לגבי משקל חמשה סלעים בפדיון הבן, ומתוך כך הכריח ששיעור האצבעות ומידת האורך שווה למידת הנפח ואצבע שיעור 2 ס"מ, ובחזון איש (קונטרס השיעורים) והקהילות יעקב בספרו שיעורין של תורה כתבו לדחות את דבריו, וביארו שהדרהם ירד במשקלו מזמן הרמב"ם והטעם שלא הבחינו בשינוי זה ביאר הקהילות יעקב שהוא מחמת שלא היה קיבוץ יהודים גדול ובקהל קטן כל כך אפשר שהשתנה שיעור הדרהם ולא הבחינו בכך, לגבי גרעיני החרוב והשיעור כתב החזון איש (סק"ח) שמשקלם היה כפול מהמשקל כיום אף שגודלם היה שווה להיום, לגבי מלוא לוגמיו יותר משיעור שלש ביצים כתב החזון איש (סקט"ז) שאי אפשר לאדם למלא כל מלוא לוגמיו שיומתחו ב' לחייו כל מתיחתו, וכאשר ממלא כל פיו עדיין יכול לסלק את המים לצד אחד, ולגבי השוואת הרמב"ם לדינרים ודין סלעים לפדיון הבן כתב החזון איש שכיון שקבעו את המידה כפי שיעור חצי גרעין

שיעור ושוב נקבע כך השיעור אף שנתקטנו גרעיני השיעור, ודברים אלו מחודשים מאוד כפי שהעיד בשיעורין של תורה, ואולם נהגו בזה העולם להחמיר ולחוש לשיעור הצל"ח, ואף במצוות דרבנן שהכריע הביאור הלכה להקל כשיעור הקטן נהגו להחמיר כשיעור הגדול כשלש ביצים של זמנינו, ומכל מקום כיון שמסקנת הביאור הלכה שלגבי השתיה אין צריך להחמיר יותר ממלוא לוגמיו של השותה וכתב שמדד ושיעור מלוא לוגמיו בשתי הצדדים אינו יותר משני ביצים, ולשיעור השתייה בכוס של ברכה מועילה שתיית רוב רביעית שהיא מלוא לוגמיו מצד אחד שזה עולה ביצה אחת דהיינו שליש מהממות שחידש הצל"ח, ובשיעור שלש ביצים נאמרו מידות שונות בדברי הפוסקים החזון איש כתב שהוא שיעור 150 סמ"ק, אבל בצל"ח עצמו מבואר שהוא שיעור 140 סמ"ק [הצל"ח כתב את השיעור בזיד"ל שהוא משקל שהיה נהוג בפראג], ועוד העידו שמדדו כוס שנתן הגר"א לתלמידו רבי ישראל משקלוב ועמד על 120 סמ"ק, ואם כן נמצא חשבון שליש בין 40 ל-50 סמ"ק, ומעתה אם נצרף לזה את שיעורו של רבי חיים נאה ונצריך שתיית רוב רביעית לדרכו עולה שיעור 44 סמ"ק שבוזה יוצא ידי חובתו.

7. כפי שהעידו החוקרים שמצאו מטבעות דרהם מצרי שהיו בזמן הרמב"ם ומצאו מהם כמה אלפי מטבעות ומשקלם הוא בין 2.7 ל-3 גרם, ולפי חשבון ההשוואה לדינרים עולה ששיעור רביעית הוא 75 סמ"ק שהרי הר"ף (קידושין ו ע"א מדפי הר"ף) וכן הבה"ג (הלכות קידושין פ"א) כתבו שדינר האמור בחז"ל הוא דינר ערבי המכונה ששדג [ובר"ף ששרנג] ודינר זה נשמר משקלו במשך מאות בשנים ומשקלו הוא 4.25 גרם, וברמב"ם (עירובין פ"א ה"ב) כתב שרביעית היא משקל 17.5 דינרים ונמצא משקלה קרוב ל-75 סמ"ק, וכמו כן יש להוכיח ממשקל השיעורים שהכתתור ופרח מדד בשיעורם את שיעור רביעית, ולפיכך אף שקשה לסמוך על כל זה להקל בפרט בדאורייתא מכל מקום בשעת הדחק גדול כאשר אין באפשרותו לשתות יותר מכך יוכל לסמוך ולהקל בשיעור רוב רביעית כפי שיעור זה שהוא ב-38 סמ"ק.

ברכת ישר כח להרב רוני
ליקר שליט"א על סיועו
בהדפסת הגליון

לתרומות והנצחות, להערות
והארות, ולקבלת העלון במייל
ניתן ליצור קשר 052-7175517
a0527175517@gmail.com

ברכת ישר כח להרב אריה
שינפלד שליט"א על סיועו
בהדפסת הגליון